

ВАСИЛ П. ВАСИЛЕВ (СОФИЯ)

ПРАВОПИСНАТА РЕФОРМА НА ЕВТИМИЙ И ОТРАЖЕНИЕТО ѝ В ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА НЕГОВИ СЛЕДОВНИЦИ И НА БЪЛГАРСКИТЕ ДАМАСКИНАРИ

Най-представителните езикови паметници и най-същественният дял на българската литература от края на XVI и XVII—XVIII в. са дамаскините. Те свидетелствуват за непрекъснатостта на българската книжовна традиция през вековете.¹ Поради това при изучаването на новобългарските дамаскини е наложително да се правят пълни съпоставки в палеографско, текстологическо и правописно-езиково отношение с архаичните дамаскини, чиито значителни на брой преписи се основават на два превода, възникнали вероятно в края на XVI в. в югозападните и западните български краища. От своя страна архаичните дамаскини са сродни палеографски и правописно-езиково със среднобългарската книжовна традиция от епохата на Патриарх Евтимий и с т. нар. ресавски правопис.

Целта на нашата работа е да бъдат установени някои от основните правила на Евтимиевата правописна реформа и тяхното отражение в произведения на Евтимиеви следовници и българските дамаскинари. Изводите, до които достигаме, са резултат от сравнения с ръкописи (или техни издания) от времето на Евтимий Търновски и неговите преки и непреки ученици и последователи, като Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак, дяк Андрей Бачковски (Андроник),² Киприан, Константин Костенечки, монах Гавриил и др.³ Към това се прибавят и наблюдения върху право-

¹ Б. Велчева. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI—XVIII в. — Български език, XVI, 1966, кн. 2, с. 110—121.

² В. Пандурски. Панегирикът на дяк Андрей от 1425 г. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 225—241.

³ E. Kalužniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901. Взети са пред вид ортографични и лингвистични данни от Житие на Иван Рилски (с. 5—26) Български паметник от XV в. (Съкращение: К 5—26 ИР), с. 5—26.; Житие на Петка. Сръбска редакция от XIV—XV в. (Съкращение: К 59—77 ЖП) с. 59—77; Послание на Евтимий до Киприан (с. 225—239), Сръбска редакция от XV в. (Съкращение: К 225—239 II), с. 225—239; Житие на Иларион Мъгленски. Български паметник от XV в. (Съкращение: К 27—58 ИМ), с. 27—58; E. Kalužniacki. Aus der panegyrischen Litteratur des Südslaven. Wien, 1901; Похвала на Филотея от Йоасаф Бдински. Сръбска редакция от XV в., с. 89—128 — В: Сборника от 1479 г. на Владислав Граматик (Съкращение: Ф 97—115); Ръкопис № 182

писа и езика на някои архаични и новобългарски дамаскини, влахо-български грамоти и книжовни произведения.⁴

Поради промените в живия български език богослужебните книги от XIV в. се отдалечават от архаичния старобългарски правопис и език. Патриарх Евтимий и неговите сподвижници се заемат с изправянето на богослужебните текстове. Задачата, която те си поставят, е твърде голяма — да се поправят така черковните книги, че да бъдат задължителни за всички славяни, използващи кирилското писмо.⁵ Патриархът се е опирал на силната подкрепа на цар Иван Шишман, който навярно е узаконил правописната и книжовно-езикова реформа. Григорий Цамблак характеризира Евтимий Търновски като „вторий законодавец“ на бъл-

от Църковния историко-археологически музей в София или Панегирик на дяк Андрей от 1425 г. Сръбска редакция. — В: Житие на Иван Рилски (л. 216^б—234^б). Съкращение А 216^б—234^б; Житие на Петка (л. 169^б—186^а). Съкращение: А 169^б—186^а; Й. Иванов. Български старини из Македония (фототипно издание). С., 1970; Житие на Иван Рилски. Български паметник от XIV в. (Съкращение: Ив. 369—383), с. 369—383; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 448. Вж. текста по петте известни преписа с превод на с. 112—233 Съкращение: ПСЕ 112—233; П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966 (на с. 110—122 вж. фотокопие на Мъчение на... Йоан Нови. Съкращение: МЙН); Взети са пред вид части и от Ловчанския сборник от преди 1331 г. (сигнатура 13. 3. 17 в ръкописния отдел при АН на СССР в Ленинград). Вж. за него у К. М. Куев. Съдбата на Ловчанския сборник, писан преди 1331 г. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 79—88. (Съкращение: ЛС); Константин Костенецки. Сказание о письменехъ, с. 383—487; И. В. Ягич. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. — В: Исследования по русскому языку, ОРЯС Т. I. СПб., 1885—1895; Константин Костенецки. Словеса вкратце избрана от книги Константина; И. В. Ягич. Цит. съч., с. 535—553; Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. II. С., 1967, с. 200—204, 211—226, където е поместен Софийският препис на „Словеса“ (ръкопис № 308 в СНБ от XVI в.); Палеографско-правописни наблюдения са правени и по фотокопии от Словото за Иван Рилски от Патриарх Евтимий, което се намира в ръкопис № 164 (автограф от 1439 г. на Гавриил Урик); P. P. Panaitescu. Manuscrisele slave din biblioteca Academiei RPR. Vol. I. București, 1959, p. 245—248.

⁴ Използувани са следните ръкописи и издания; а) Новобългарски дамаскини — Троянски, Протопопински, Тихонравовски, Люблянски, Копривщенски, Дряновски Б, Дамаскин 118/165 в ПНБ, Дамаскин 1073, Дамаскин 1067 и др. За тях вж. у Д. Петканова-Тотева. Дамаскините в българската литература. С., 1965, с. 238—247; Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Ч. I. С., 1968, с. 54—65; б) Архаични — Дринов (Панагюрски), Костенецки, Еленски, Ханджарски (Аджарски), Киевски, Кичевски (Крински), Дамаскин 1050; Д. Петканова-Тотева. Цит. съч., с. 238—240; Е. И. Демина. Цит. съч., с. 42—50; Аврамов сборник — рък. 115/138 от 1674 г. в Пловдивската народна библиотека; J. Bogdan. Documente privitoare la relațiile țării românești cu brașovul și cu țara ungarească în sec. XV și XVI. Vol. I. 1413—1508. București, 1905, p. 400. Специално за целта са подложени на статистически анализ произволно избрани 8 проби от текст с дължина по 1000 думи: Житие на Иван Рилски — от К 5—26 ИР от началото на с. 5: въ льпотж ѿво до с. 10, ред 4: благословенѣ того сподобалъ; същият текст от А216^б—234^б на л. 216^б—220^а; същото от Ив. 369—383 на с. 370—372; Житие на Петка от К 59—77 ЖП от с. 69: времѣни же многотекшоу... до с. 74: дѣло се быти; от А 169^б—186^а вж. л. 179^б—183^б; „Послание на Евтимий до Киприан“ — от К 225—239 П от с. 225: съво насъ обрадовалъ еси до с. 230: протегнемъ слово въ кратцѣ; „Похвала на Филотея“ — от Ф 97—115 от с. 109, ред 16: прѣемшоу же царство възгарскоу до с. 113, ред 5: исправленіемъ своимъ н се приложивъ; Похвално слово за Евтимий — от ПСЕ 112—233 от с. 198: варварскын ц. (а) рѣ до с. 212; пожьтн са льпо.

⁵ П. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии. Т. I. Вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898, с. 561—562.

гарската църква.⁶ За жалост в областта на предположенията е дали Евтимий написва някакво правописно упътване,⁷ което е било във вид на държавен документ и не е стигнало до наше време, или се задоволява само с устни изявления и практическа книжовна дейност.⁸

През XII, XIII и XIV в. среднобългарският правопис представлява смесване на норми от различни правописни школи, обаче от времето на Иван Александър насетне се чувствава значителен напредък в уеднаквяването на правописните похвати.⁹ Евтимий Търновски реформира до голяма степен среднобългарския правопис с оглед на собствените си разбирания за старобългарския църковен език. Все пак делото на последния български патриарх не е правописна революция, защото съчиненията, които са били съставяни по поръка или в чест на Иван Александър, отличаващи се със своя консервативен език, са напълно сродни с произведенията на Търновската школа.¹⁰ Направеното е само завършен стадий в процеса на органичната еволюция на българския правопис от предходния етап.¹¹

Според А. И. Яцимирски Патриарх Евтимий не е бил инициатор на нещо ново, а само е систематизирал правописа на последните по време текстове, направил ги е по-еднообразни, при това не е без влияние на „истинските“ атонски изводи.¹² В същия дух се изразява и Б. Цонев: „Този правопис [за еровете] обаче не може да се нарече Евтимиев, понеже се среща и в книгите преди Евтимия. Но Евтимий като че санкционира това правило.“¹³ Няма съмнение, че новата правописна система е започнала да се изработва в Атон. Предтечи на извършената реформа от Патриарх Евтимий са: старецът Йоан, български книжовен деец от първата половина на XIV в. във Великата лавра „Св. Атанасий“ в Света гора, неговият ученик йеромонах Методий Светогорец и Теодосий Търновски, чийто ученик е Евтимий.¹⁴ Реформата на Евтимий не засяга езика само в прекия смисъл на думата, но цялата система от изрази и стилови средства.¹⁵ Б. Цонев счита, че същността на Евтимиевата реформа е в поправката на черковните книги съобразно с гръцките текстове.¹⁶ Това

⁶ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 47—48.

⁷ П. Сырку. Цит. съч., с. 565—567; П. Лавров. Палеографическое обозрение кирилловского письма. Энциклопедия славянской филологии. — ОРЯС, вып. 4. 1. Петроград, 1914, с. 489—491.

⁸ Вж. библиография за жизнения и творчески път на Патриарх Евтимий у Ив. Богданов. Патриарх Евтимий. С., 1970, с. 258—260; П. Русев. Школата на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 35—36; И. Карабинов. Постная триодь. Исторический обзор ее плана, состава, редакции и славянских переводов. СПб., 1910, с. 229, 231. Б. Ст. Ангелов. Неизвестна творба на Патриарх Евтимий. — Език и литература, 1972, кн. 3, с. 69—70; и др.

⁹ К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 32.

¹⁰ Пак там, с. 56.

¹¹ Вл. Мошин. „Революције“ у историји старог српског правописа. — Библиотекар, XV, Београд, 1964, бр. 6, с. 471.

¹² А. И. Яцимирски. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжовой деятельности. СПб., 1904, с. 403.

¹³ Б. Цонев. История на българский език. Т. II. С., 1934, с. 267, 268.

¹⁴ П. Динев. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 19; П. Русев. Школата на Евтимий..., с. 32.

¹⁵ П. Динев. Цит. съч., с. 21.

¹⁶ Б. Цонев. История на българский език. Т. II. С., 1934, с. 265.

е само едната страна на въпроса. Точно и лаконично разкрива същността на Евтимиевата реформа Е. Георгиев: „1) установяване на твърд азбучен състав, в който се включват всички известни букви (и такива, които са изгубили смисъла си поради това, че звуковете, които са отбелязвали, отдавна са изчезнали) и нови буквени начертания за специални означения; 2) доближаване на правописа и езика до правописа и езика на текстовете от първия период на старобългарската писменост; 3) доближаване на графиката и правописа до гръцката графика и правопис и ориентация на литературния език към гръцкия литературно-езиков узус“¹⁷. Така че Евтимиевата реформа има няколко страни: стилна, езикова, правописна, редакционно-тематична и преводаческа. Разглеждането на всяка от тях трябва да бъде предмет на самостоятелно изследване и едва тогава ще може пълно да се очертае наследството на Евтимиевата школа, ще може да се определи „мястото на неговите реформи в общото развитие на стария български книжовен език“¹⁸.

Безспорно е, че Евтимий и школата му връщат изкуствено нормите на книжовния език назад към старобългарските.¹⁹ По такъв начин българският литературен език през XIV в. се отдалечава напълно от говоримия, нещо, което се случва през XV—XVI в. и началото на XVII в. и в Московска Русия.²⁰ Без да се отричат някои консервативни моменти на Евтимиевата реформа, трябва да се изтъкне, че правописният ред е необходимост и прогресивно явление за всеки книжовен език. Като особено важно и полезно в правописа на Евтимий смятаме задължителното въвеждане на ударението и правилата за еровете (в нашето тълкуване), в които се открива известна отстъпка на говоримия език. Консервативната страна на реформата е преди всичко в архаизацията на книжовния език, т. е. узаконяването на редица отживели езикови норми²¹ и гърцизацията на писмото. Макар че литературният език от епохата на Патриарх Евтимий „се е превърнал действително в един изкуствен и мъртъв език“²² съвсем справедливо се отбелязва, че Евтимий и сподвижниците му създават и утвърждават литературен език и литература, които са такава система от средства за информация, че осигуряват взаимно общуване на грамотните люде с православно вероизповедание не само в българските земи, но и в Сърбия, Русия, Влахия и Молдова.²³

Докато същността на Евтимиевата реформа е установена от изследователите, то правописната реформа остава съвсем недостатъчно изяс-

¹⁷ Е. Георгиев. Търновската книжовна школа и нейното значение за развитието на руската, сръбската и румънската литератури. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 70.

¹⁸ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий... с. 58—59.

¹⁹ Д. Иванова-Мирчева. Старобългарска, старославянска и среднобългарска редакция на старославянски. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 60.

²⁰ Б. А. Ларин. Лекции по истории русского литературного языка (X — середина XVIII в.). М., 1975, с. 237.

²¹ К. Мирчев. Цит. съч., с. 57.

²² Пак там, с. 57.

²³ П. Русев. Цит. съч., с. 33, 34; К. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898, с. 319.

нена в своите подробности. Въз основа на досегашните проучвания,²⁴ повечето от които се отличават с мнения, изказани между другото, въз основа на данни от Сказанието и Словесата на К. Костенечки и на собствени наблюдения върху посочените извори (ръкописи и издания на текстове от XIV—XVIII в.),²⁵ се прави опит да се разкрият някои страни на правописа на Евтимий и на неговите последователи. Безспорно нормите на Евтимиевия правопис представляват нещо единно и цялостно, а не прост сбор от правила.²⁶ Големия брой изключения от тези правила смятаме за отстъпления от Евтимиевата орфографическа реформа, защото някои от правилата за употреба на писмените знаци поради техния изкуствен характер са били трудно приложими на практика.²⁷ За най-достовърни черти на Евтимиевата правописна реформа приемаме седем правила, които ни се представят в своя идеален вид по следния начин.²⁸

I. Системата от надредни и препинателни знаци, вкл. ударенията и съкращенията, става задължителна. Най-важни и най-често срещащи се

²⁴ Избрана литература относно Евтимиевата правописна реформа. — Вж. у И. В. Ягич. Рассуждения..., с. 383—487, 507, 535—553; А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак..., с. 388—410. (Вж. кратко правописно-палеографско ръководство, съставено въз основа на ръкописите на Гавриил); Гр. Воскресенский. Древний славянский перевод апостола и его судьбы до XV в. М., 1879, с. 25—27; К. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии..., с. 315—321; П. Сырку. К истории исправления книг..., с. 332—338, 561—562; П. Лавров. Палеографическое обозрение..., с. 178; В. Н. Щепкин. Русская палеография. М., 1967, с. 129—130; Вл. Мошин. „Револуције“..., с. 471—472; Вл. Мошин. Палеографическо-орфографическите норми южнославянских рукописей. — В: Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. Вып. I. М., 1973, с. 43—75; Д. Богдановић. Метод описа рукописа у археографском одељу народне библиотеке СРС у Београду. — Библиотекар. Београд, 1968, бр. 5, с. 377; Б. А. Ларин. Лекции по истории русского литературного языка..., с. 238—240; А. И. Ефимов. История русского литературного языка. М., 1971, с. 61—62; Б. Цонев. История на българския език. Т. II. С., 1934, с. 266—298, 373; Хр. Ив. Попов. Евтимий, поседен търновски и трапезицки патриарх. Пловдив, 1901, с. 62—73, 189—212; Ст. Романски. Българската книжнина в Румъния и едно нейно произведение. — Изв. ССФ при СУ, кн. I, 1904—1905, с. 91—93; К. Мирчев. Историческа граматика..., с. 32, 33, 34, 56, 57, 120; Б. Велчева. Норма и традиция..., с. 112, 117; О. Недельковић. Правопис „Ресавске школе“ и Константин Философ. — В: Српска књижевност у књижевној критици I. Стара књижевност. Београд, 1965, (приредио Ђорђе Трифуновић, с. 467—475; П. Хр. Илиевски. Крнински дамаскин, 1972, с. 99, 100; П. Русев, А. Давидов, Григорий Цамблак в Румъния..., с. 125—139; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий..., с. 93—109; Г. Петков. Евтимий Търновски и школата му според „Сказание о писменех“ от Константин Костенечки. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 531—544; и др.

²⁵ Цялостните наблюдения върху правописа на цитираните по-горе произведения и специалният статистически анализ със сравняване на произволно избрани текстови отрязъци от различни преписи на съчинения, от различни редакции и различно време може да срещне методологически възражения, но ние търсим да уловим постоянното, тенденциите на Евтимиевия правопис, тяхното пречупване през ресавския правопис и това оправдава нашия експеримент. Ще прибавим, че поразява изключителната текстова идентичност на рязните преписи от различни епохи на Евтимиеви и след Евтимиеви произведения, например Житието на Иван Рилски, Похвалното слово за Евтимий от Гр. Цамблак и др.

²⁶ П. Русев. Школата на Евтимий Търновски..., с. 33.

²⁷ К. Мирчев. Цит. съч., с. 33.

²⁸ Поради липса на място изнасяме минимален илюстративен материал от разглежданите ръкописи и издания на Евтимий Търновски и неговите сподвижници и българските дамаскинари. От статистическия анализ на осемте проби от 1000 думи даваме само някои от нашите изводи, също по технически причини.

в Евтимиеви и след Евтимиеви ръкописи и в трактата на К. Костенечки са следните знаци:²⁹

1. Един от сигурните белези на ръкописите след Евтимий е последователно поставяното ударение, като и преди това то се среща, но нередовно: а) Акут (´) стои главно върху начална и коренна гласна: о́нь, а́вѣ, е́же, нѣстннѡе, то́го, вѣсѣатн, покажѣ, зѣмнаа, прѣсть и т. н.; б) Гравис (˘) — най-вече в крайна отворена сричка, в предлози и съюзи, в повелителни форми на глаголи (по-рядко в този случай се среща и акут), в множествени форми с окончание -въѣ и др.: тогда, что, твое, гредн, възмн, начеше, зде, своа, дарѡвъѣ, градѡвъѣ, врагѡвъѣ и т. н.; в) Дуплекс (˝) и (˝) — в края на едносрични думи и в средата на немалък брой думи: тоу, зрѣ, бѣ, вѡ, ты, тѡ, сѣ, тн, зрѣа, внн, дрѣвеса, нѣ и т. н.; г) Циркумфлекс (ˆ) се среща рядко в края на някои думи и в някои граматически категории: дшѣ, бн, тѣмы, семоу, томоу, пакы, вѣса и др.

Акут, гравис, дуплекс и циркумфлекс стават характерен белег за българските ръкописи след правописната реформа на Патриарх Евтимий. В Сърбия продължават да се пишат и ръкописи без ударения, като циркумфлекс в много ресавски текстове въобще не се среща.

2. Придиханието „спиритус ленис“ (˘) по правило стои само над гласна в началото на думата. В новобългарските дамаскини при т. нар. фонетична дума придиханието има и вътресловна позиция (даидѣтъ). Спиритус аспер (˘) има ограничена употреба.

3. *Титлата* намира широко приложение за съкратено изписване на номина сакра и някои други трафаретни думи, свързани с тях: бѣ, боу, вѣцн, дхѣ, сноу, стын, мтн, дшахѣ, цркве, црѣ, спсѣнѣа, блгое и т. н.

4. *Препинателните знаци* са значително много на брой:

а) Знакът за удивление става задължителен (̃), например: ѡ чюдо, и др.

б) Знакът за интерполация (пропуснато) намира широко приложение, имайки различно начертание: (˘), (˘), (˘) и др.

в) Кръст — за начало и за край на текст или за разделяне на стихове: (+), (÷), (÷) и др.

г) Завършителните знаци нямат прецизирана употреба и се свързват със знака кръст. Служат за отбелязване край на фраза, изречение, абзац или статия: (˘), (˘), (+), (÷), (:•-), (:∞), (∞), (+), (:+) и др.

д) Точка, която в зависимост от мястото си в реда бива долна, средна и надредна; по цвят — черна и червена; по форма и размер — малка, голяма и голяма с пресичаща я линия; по функция — най-често срещаните малка и голяма черна точка разделят отделни части на изречението, понякога дублират запетаята или означават

²⁹ За всички правила, които предлагаме за научна дискусия, срв. посочената по-горе „Избрана литература относно Евтимиевата правописна реформа“.

край на просто или сложно изречение, а червената точка отделя абзац или статия.

е) Запетаята влиза в редовна употреба.

Други знаци, които са познати на писарите от старобългарската и среднобългарската епоха, са: ж) двоеточие (:); з) цитатни запетая и (;); и) точка със запетая (:)—означава въпросителен знак; и др.

II. Ерове;

1. Въвежда се голям ер (ъ) на мястото на етимологичен голям ер (ъ) или на етимологичен малък ер (ь): а) в коренни срички; б) в префикси, например въ-, съ-, отъ-, объ- и др.; в) в завършека на предлозите въ, съ, къ, нъ и др. По правило големият ер (ъ) вероятно е със звукова стойност ъ с изключение в края на предлозите. (Може да се предполага, че ъ в някои предлози при определени случаи в процеса на черковното пеене се е произнасял). Например: тѣчѣ, тѣщаше, тѣкмо, съна, съветѣ, мѣтанѣ, прѣстъ, чѣстныкѣ, вѣсе и т. н.; вѣсѣати, вѣводѣци, вѣносетѣ, вѣспѣтанѣ, вѣзвестѣ, вѣзлагаетѣ, съказати, сътъкаѣ, обѣмѣшоу, отѣшетнѣ и т. н. От разгледаните 3 проби по 1000 думи от Житието на Иван Рилски установяваме 51 случая с предлога в в написание въ и 21 случая — с вѣ. Статистически преобладава и написание съ на предлога С. Подчертана е тенденцията да се пише предлогът К с облик къ. Предлогът вѣз се среща преди всичко без ерова буква, но се откриват и вариантите вѣзъ и вѣзь.

2. В края на самостоятелните думи на мястото на етимологичен голям ер (ъ) и етимологичен малък ер (ь) се пише малък ер (ь), който няма звукова стойност, а само знакова, служейки за отбелязване края на думите: богъ, градъ, дръ, дъ, крннъ, адамантъ, покровъ, мисль, сласть, царь, печаль, монастырь, мжъ и т. н.

Статистическите резултати от трите проби по 1000 думи текст на словото за Иван Рилски показват следното: Андрей Бачковски е съвсем последователен в употребата на ь вместо (оттук нататък вм.) ет. ъ, като при него се среща от общо 141 случая с етимологичен ъ: 85 — с ь вм. ет. ъ; 2 — с ъ за ет. ъ; 54 случая с изпуснат ъ в края на думите. Подобна е картината и в текста на същото слово, издаден от Калужняци: 70 употреби на ь вм. ет. ъ; 21 — с ъ за ет. ъ; 50 случая с изпуснат ъ в края на думите. Същият текст, издаден от Й. Иванов, показва, че писачът се придържа о етимологичния правопис: 88 употреби на ъ за ет. ъ; 2 — с ь вм. ет. ъ; 51 случая с изпуснат ъ.

По такъв начин правилата за употребата на еровете се подчиняват отчасти на етимологичния принцип и до голяма степен на фонетичния принцип: голям ер (ъ) се пише там, където еровата гласна се е произнасяла, а малък ер (ь) — в края на думите. Разбира се, от така формулираните правила се срещат доста изключения, които се дължат на старобългарската традиция, на която са се опирали преписвачите. В края на някои думи, които се намират на края на реда, се среща голям ер (ъ), който има извито и продълговато начертание. Приемаме, че

в тези случаи ѝ изпълнява украсителна функция — например в ръкописа на Андрей Бачковски.

3. Паерчикът бива регламентиран като знак за редовна употреба, който да сигнализира за отсъствие на еровете. Той може да има различни начертания: (—), ('), (°) и др. Среща се както вътре в думата, така и в нейния край: *върѡваѡ'* и *върѡваѡѡ*, *страст'ми*, *праѡды*, *ѡроуж'скыѡ* и др. Доста честата липса на ерове и дори на паерчик в средата, в суфиксни срички или в самия край на отделни думи се дължи на изписването на някои съгласни като надредни букви, на изпадането на слабите ерове и на непрекъснатото писмо: *поѡдражаѡши*, *ѡзѡможе*, *прослаѡнт*, *чаѡ* и т. н.

4. Голям (ъ) и малък (ь) ер не могат да се употребяват в началото на думите. Правилото е познато от Сказанието и Словесата на К. Костенечки. Формулираните по-горе правила в голяма степен са в съгласие със статистическите резултати, които поради липса на място няма да бъдат изложени, и с установеното от една част от досегашните изследвачи. Особеното е, че в ръкописи, битували в Сърбия, понякога употребата на ъ взема превес над љ. Изясняването на еровете (ъ, ъ) в о и е е ограничено явление, главно в суфиксни срички и по-рядко в корена на думата, като води началото си още от старобългарските паметници.

III. *Сѡло*. Старобългарската кирилска буква *с*, *ъ*, (*сѡло*) освен за означаване на цифрата шест задължително и редовно започва да се употребява и за означение на африката [дз], а буквата *з* (*земля*) остава за звука [з]. В отделни случаи дори има свръхстарателност и замяна на буква *з* с *с*. По това правило изследователите са единни: Примери: *въ*

аѡто . *с*. *ѡ*. *ѡ*. *г*. *ѡ*, *полѡвоужѡщей*, *прослаѡбати*, *сѡѡрей*, *ѡзѡдѡнѡсати*, *сѡѡв*, *мно-*

сѡмь, *полѡси*, *ѡроуѡси*, *прѡтеѡзаѡ*, *с-го сѡбора*, *поѡдѡнѡсати*, *сѡснѡзати*, *кнѡсѡмь* и т. н.

IV. Носовки. Регламентира се употребата на буквените знаци малка (ѡ) и голяма (ѡ) носовка. Данните от ръкописите за характера на това правило са твърде противоречиви и ние сме длъжни да изнесем резултатите от нашите наблюдения с необходимата предпазливост и увереност, че при по-нататъшни издирвания някои наши изводи могат да бъдат коригирани. Освен това въпросът за четенето на ж и ѡ в епохата на Патриарх Евтимий остава открит, макар всички данни да сочат, че тези букви не са означавали вече носови гласни.

1. Премахва се употребата на йотувани носовки (ѡж и ѡѡ) независимо от позицията им в думата, като на тяхно място се пишат нейотувани носовки (ж и ѡ): *ѡже* вм. *ѡже*, *жеѡлаѡциѡмъ*, *прѡѡдѡлагаѡт*, *наѡрѡцаѡщиѡ*, *сѡѡж* и т. н.; *ѡзыкъ*, *аѡтъ*, *прѡнѡтъ*, *непрѡѡтѡни*, *ѡѡра* (вин. пад. мн. ч.), *земѡѡ* (род. пад. ед. ч.) и т. н.

2. Според К. Мирчев в началото на думите от Патриарх Евтимий се въвежда правилото да се пише ж вм. ѡ (например *ѡзыкъ* вм. *ѡзыкъ*).³⁰ Няма достатъчно основания, за да се твърди казаното от В. Н. Щепкин в смисъл, че ѡж и ѡѡ се предават чрез ж.³¹

³⁰ К. Мирчев. Историческа граматика... с. 57.

³¹ В. Н. Щепкин. Русская палеография..., с. 129.

най-много за случаите когато ъ се намира след гласна в средата или края на думата. Едва ли в Словеса случайно е казано: „сръблѣмъ“ же сје сввршнѣлно множає българѣ, снце: твоѣ, моѣ, своѣ...“⁴¹ Примери: вѣднѣж, достоѣнїю, своѣ, вѣсточнаѣ; ѣко, ѣвнт, ѣзвнма и т. н.

XIII. Без също да навлизаме в подробности, ще съобщим нашите резултати за употребата на оу и ю. Забелязва се запазване на оу и ю на етимологичните им места, като тенденцията да се заменя ю с оу не е ясно изразена. По отношение на графемите за [y] може да се каже следното: оу (рядко оу) се използва предимно в началото на думата и по-рядко в средата; ъ — главно в средата и края на думите, а ѣ — в края. Между оу и ъ обаче е възможна пълна взаимозамяна.

XIV. Групите рѣ, рѣ, лѣ, лѣ независимо от техния произход са се отразявали според правописната реформа на Патриарх Евтимий като рѣ и лѣ. Например: сѣмрѣтъ, дрѣжатн, вѣзна, сѣза, сѣзнѣнемъ, млѣчанкѣмъ, прѣстъ, длѣготѣ, дрѣжава и дрѣжава, крѣвь, прѣвѣй и прѣвѣн, жрѣтвѣ и т. н.

Така причислените четиринадесет правила са едновременно особености не само на Евтимиевата правописна реформа, но в голяма степен и на правописа на Ресавската школа, а отчасти — и на влахо-българската книжнина и черковнославянската практика. Те се откриват, разбира се, с неизбежните отклонения и в произведенията на Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак, Андрей Бачковски, Киприан, К. Костенечки, монах Гавриил. Тяхното отражение откриваме в голяма степен в правописа на архаичните дамаскини и в по-малка степен — в новобългарските дамаскини. Всичко това дава възможност да се направят някои важни изводи.

Задължителната употреба на надредни и препинателни знаци, използването на ѕ за звук [дз], на гръцките букви ξ, ψ, θ, на епентетичното л, въвеждането на ѣ, употребата на ѣ и ѣ по Евтимиевия правопис и някои други особености⁴² най-вече сближават ресавския правопис с Евтимиевия. Това заключение се опира преди всичко на първите седем Евтимиеви правила по предложената по-горе за научна дискусия схема на правописа на Търновския патриарх. Различията между двата правописа са минимални — главно по отношение употребата на носовките като отстъпка на говоримия сръбски език. Ресавският правопис е идентичен по тази точка с практиката на Рашката школа. Замяната на ж и ѣ със сръбските им съответници оу и ѣ се толерира и от трактата на К. Костенечки. Особено внимание заслужава констанцията на Д. Богданович: „Правопис текстова XV—XVII века није уопште палеографски довољно диференциран в науци.“ Освен това: „Пошто правих ресавских текстова, са своим обележјима реформа (нормирана „фонетска“ употреба јерова, акцентни, грчка слова, јота и др.) има релативно мало, и пошто се упоредо с њима у истом раздобљу јављају рукописи који чуваји стару, рашку

⁴¹ Б. Ст. Ангелов. Из старата българска... с. 219.

⁴² Вл. Мошин. „Революције“ у историји... с. 471—472; О. Недељковић. Цит. съч., с. 467—468.

традицију са извесним новим елементима и модификацијама, потребно је тачно означити да ли рукопис има само трагове ресавског правописа, или е уопште без њих.⁴³ „Изкуственият ресавски правопис“, уточнява Вл. Мошин, в продължение на XV и XVI в. постепено се опростява така, че за ръкописите от XVI—XVII в. най-добре е да се използва формулата „със следи от ресавския правопис“. Това особено важи за употребата на еровете (ъ и ъ).⁴⁴

Като важни отстъпления в сръбските езикови паметници от Евтимиевия и ресавския правопис се смята заместването в средата на думите на ет. љ и ет. њ с а, неправилната употреба на ы и замяната му с н, повтарянето на гласни (оо, нн, оуоу), вкл. и на два малки ера (ьь) за отбелязване на квантитет. Освен това на мястото на ъ се срещат сръбските съответници е, по-рядко — н, вместо съгло (s) понякога се пише з. Всичко това се дължи на сръбската писмена традиция, а също така и до известна степен на рашката школа,⁴⁵ която обаче и през XIV в. запазва голяма връзка с българския правопис.⁴⁶ Рашката школа използва двойното написание на гласни, замества ж и а с оу и е, употребява к, љ, ю, ъ, широко е с фонетична стойност [je], нередовно — ξ, ψ, θ, ω, υ, перчик ('), і пред гласни, s, но почти не си служи с љ и ъ. Трябва да се отбележи, че чисто сръбските правописни особености рядко намират приложение в западните и югозападните български земи, където обаче писането на оу и е вм. ж и а широко се разпространява от края на XIV в. и през следващите няколко века.

В рязко противоречие по отношение единството в употребата на еровете в Евтимиевата школа и ресавския правопис е препоръката на К. Костенечки да се пише ъ в края на думите. Ако това противоречие не се дължи на перото на късни преписвачи, то К. Костенечки се отклонява от Евтимиевия правопис. Ученик на Евтимиевия ученик Андроник от Бачковския манастир⁴⁷, Константин е автор на обширно „Сказание о писменех“, както вече се каза. От него бива извлечено кратко ръководство „Словеса вкратце избрана от книги Константина“.

Авторът на „Сказание о писменех“ смята за първо и основно правило в сръбско-българския правопис безусловното подражание на всичко гръцко, а като второ — възможното придържане към Евтимиевата реформа в сръбските условия. Той открива с изненада, че в сръбските ръкописи от 38-те букви на славянската азбука „З совсем погнуша, а 12 не ведятся гдѣ кое писати“⁴⁸. Трите „загинали“ букви са ъ, ы, ъ, а дванадесетте букви, които се употребяват неправилно, са: е, s, з, н, і, ѡ, о, w, ю, к, ψ, ъ. Към тези букви се прибавят и v, ѱ, ѱ, оо, љ, ', ъ.⁴⁹

⁴³ Д. Богдановић. Метод описа рукописа... с. 377.

⁴⁴ В. А. Мошин. Палеографическо-орфографические нормы... с. 69, 70.

⁴⁵ О. Недељковић. Правопис „Ресавске школе“... с. 467.

⁴⁶ П. А. Лавров. Палеографическое обозрение... с. 175.

⁴⁷ И. В. Ягич. Рассуждения... с. 369; Ю. Трифонов. Сръбско-българската безюсова редакция в старата книжнина на южните славяни. — Македонски преглед, XII, 1940, кн. 2, с. 43; К. Кијев. Konstantin Kostenecki w literaturze bulgarskiej i serbskiej. Kraków, 1950, 120 p. и др.

⁴⁸ И. В. Ягич. Рассуждения... с. 373.

⁴⁹ Пак там, с. 367, 488—489.

Критиката на Константин е съобразена с Евтимиевата реформа: ъ, ъ, ъ, (т. II); с, з, з (т. III); ѣ, ѣ, ѣ (т. VI); ы (т. VII); в, н, ї (т. VIII); е, е (т. IX); ъ (т. X); ѡ, ѡ, ѡ, ѡ (т. XI); а, а (т. XII).

Без да навлизаме тук в подробности по въпроса за ролята на Константин Костенечки за утвърждаването на Евтимиевия правопис,⁵⁰ подкрепяме тезата на П. Лавров, че „в Сърбия под влиянието и при участието на български пришълци се провежда реформата на правописа в духа на правилата на Патриарх Евтимий, за което ние добре знаем от съчинението на Константин Костенечки, възниква ресавската школа, която се отличава с правопис, имащ сръбски и български черти“⁵¹.

Относно създаването на ресавския правопис с голяма вероятност може да се приеме следното: ресавският правопис започва да се изгражда още през Евтимиевата епоха под прякото влияние на Евтимиевата реформа и на авторитета на Патриарх Евтимий. Но за истинска дата на неговата поява трябва да се приеме началото на XV в. Ресавският правопис е продължение на Евтимиевите традиции и на правописа на рашката школа в Сърбия. „Сказание о писменех“ съдействува за избистрянето на правописната реформа в Сърбия. Учителствувайки в двора на Стефан Лазаревич, Константин спомага да се утвърдят някои основни положения от Евтимиевия правопис в Сърбия. Правописът на К. Костенечки в своята същност повтаря правописа на Търновската школа на Евтимий с някои отклонения. Ресавският правопис възприема от Евтимиевата реформа най-съществените нейни черти и същевременно е съобразен с някои особености на рашката школа и правописните традиции в Сърбия от края на XII до края на XIV в.

Смятаме, че терминът „ресавски правопис“ не е точен за български ръкописи от XV—XVII в.⁵² Актуална е неговата замяна с термин, който да отчита особеностите на българските ръкописи. Вместо термина „ресавски правопис“ предлагаме термините „търновско-ресавски правопис“ или „Евтимиево-ресавски правопис“. Спираме се на термина „Евтимиево-ресавски правопис“, като съдържащ най-много информация за своята времепооява и създатели, както и за българските и сръбските особености. (Необходимо е да се напомни, че Сырку и Радченко⁵³ си служат с термина „Търновско-ресавски извод“ в смисъл на езикова редакция.)

⁵⁰ И. В. Ягич. Рассуждения..., с. 369, 375, 518; П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. Жигие св. Николая Нового Софийского. СПб., 1901. с. 03, XCI, XXVIII; Б. Цонев. История... Т. I. С., 1919, с. 254, 258; П. Лавров. Палеографическое обозрение..., с. 177; П. Хр. Илиевски. Кр ински дамаскин..., с. 177; Вл. Мошин. „Революције“..., с. 472, 474; Ю. Трифонов. Сръбско-българската безюсова редакция в старата книжнина..., с. 44, 46, 47; О. Неделькович. Правопис „Ресавске школе“..., с. 474, 475.

⁵¹ П. Лавров. Палеографическое обозрение..., с. 47.

⁵² Ю. Трифонов. Сръбско-българската безюсова редакция..., с. 46.

⁵³ К. Радченко. Цит. съч., с. 320.

През XIV и XV в. българската писменост и култура оказват огромно влияние върху културния живот на съседните княжества Влахия и Молдова, а XV в. е известен в Русия с второто голямо южнославянско влияние върху нейната култура, литература и духовен живот. Както се подчертава, „утвърдените чрез Цамблак Евтимиеви правописни принципи, вече в напълно приемлив и изпълним вид, слагат своя отпечатък и върху посетнешната книжовност в Румъния и запазени там, по-късно се връщат отново в България“⁵⁴. В резултат на влиянието на Търновската книжовна школа в руската книжнина настъпват някои изменения. На руска почва Киприян и Цамблак творчески прилагат и доразвиват Евтимиевата правописна и книжовна реформа.⁵⁵

Книжовният живот в България през XVI—XVIII в. се характеризира с преписваческа книжовна дейност на среднобългарски съчинения и появата и широкото разпространение на дамаскините на архаичен и на новобългарски език. Правописът на дамаскините следва Евтимиево-ресавския правопис, разбира се, с отклонения, и то в зависимост от грамотността на преписвачите. Трудно е да се говори за влияние на черковнославянската практика върху дамаскините книжнина — едва при късните новобългарски дамаскини⁵⁶ от края на XVII и XVIII в. откриваме следи от черковнославянския правопис при употребата на ъ със звукова стойност (ЙА) и писането на ъ в окончанията на думите. Правописът и начертанието на буквите на архаичните и новобългарски дамаскини има следните общи особености.⁵⁷

⁵⁴ П. Русев и А. Давидов. Григорий Цамблак... с. 139.

⁵⁵ П. А. Сырку. Очерки из истории... с. LXXI; К. Радченко. Цит. съч., с. 341; В. Н. Щепкин. Цит. съч., с. 131; А. И. Ефимов. Цит. съч., с. 61—62, 72; Б. А. Ларин. Лекции по истории... с. 238—240; Д. Петканова-Тотева. Въпроси на старобългарската литература. С., 1966, с. 86—87.

⁵⁶ Б. Цонев. Новобългарската писменост преди Паисий. — Български преглед, I, 1894, VIII, с. 92.

⁵⁷ За правописа на дамаскините вж. у П. А. Лавров. Дамаскин Студит и сборници его имени „дамаскины“ в южнославянской письменности. Одесса, 1899, с. 54; Б. Цонев. История... т. I, 1940, с. 228—256; Б. Цонев. Новобългарската писменост... с. 91; Б. Цонев. Книжовни старини от Елена. — Год. Соф. унив., Ист.-фил. фак., VII, 1923, кн. XIX, отд. отпечатък, с. 54; Б. Цонев. Славянски ръкописи в Българската академия. — В: Сборник на БАН. Кн. VI. Клон Историко-филол. и философ.-общ. 4, 1916, с. 67; С. Аргиров. Люблянският български ръкопис от XVII в. — СбНУ. I. Научен отдел. С., 1900, Кн. XVI и XVII, с. 248—250, 252; Л. Милетич. Коприщенски дамаскин. Новобългарски ламетник от XVII в. С., 1908. — Български старини, кн. II, с. XXI—XXVIII; Л. Милетич. Свищовски дамаскин. Новобългарски ламетник от XVIII век, 1923. — Български старини, кн. VII, с. 6—16; К. Мирчев. Историческа граматика... с. 34; П. Орешков. Разликите между два български дамаскина. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912, с. 293, 297, 300; Б. Велчева. Към установяването на взаимоотношенията и диалектната основа на новобългарските дамаскини. — Български език, 1961, кн. 5—6, с. 407—408; Б. Велчева. Норма и традиция... с. 112, 117; Ст. Кожухаров. Две ръкописни книги. — Изв. Инст. за литература, кн. XVI, 1965, с. 160—161; К. Бабов. Езикът на дамаскините и въпросът за черковнославянското и руското влияние върху българския книжовен език. — В: Славистични изследвания. С., 1968, с. 168; Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Ч. II. Палеографическое

I. Употребата на ударенията, придиханията, титлата за номина сакра и за голям брой думи, минали към тях, а така също препинателните знаци не са в противоречие с т. I на Евтимиево-ресавския правопис. Напротив — в някои ръкописи, дори новобългарски (например Троянски дамаскин), близостта е изключително голяма. В правописа на преписвача на Троянския дамаскин „се продължава нишката между среднобългарския и новобългарския писмен език“⁵⁸. Като важна особеност на ударението в новобългарските дамаскини е фактът, че то отразява източнoбългарска акцентна система, докато архаичните дамаскини повече се придържат към среднобългарския тип ударение. Примери: *нѣцѣшь, ѡна,*

корабннкъ и т. н.; (танн, защо, щѣ, чѣ и т. н.; ты, двѣ, ннгдаѣ, велнкѣ и т. н.;

*станѣ, єдно, добро, сн, бы и т. н.; апль, бѣ и т. н.; ѡчѣдо и др.*⁵⁹

II. Употребата на еровете (ъ и ъ) не е строго разграничена, но в общи линии следва Евтимиево-ресавския правопис. Употребата на паерчика е редовна при отбелязване на изпуснатата ерова буква. Дублиран от ерова буква (какъ), паерчикът изпълнява декоративна функция, типизира писарска школа, а в някои случаи показва по-слаба грамотност на преписвача. Примери: *нѣ, къ, съ, вѣ, вѣзъ-, ндѣтъ, женѣ, даспасѣ и т. н.;* *богъ, сѣдѣ, господѣ и т. н.; безъдѣшныте, самъ и т. н.*

III. Сѣло (s) освен като знак за буквена цифра се употребява и за звук [ɔ] доста редовно: *сѣзда, сло, сѣло, смн, мноѣ и др.*

IV. Под влияние на най-съществената ресавска черта на Евтимиево-ресавския правопис в българските дамаскини доминира употребата на оу и є вм. ж и ѡ. Използуването на ж и ѡ в някои архаични и новобългарски дамаскини (Кърнински, Дриновско-Панагюрски, Еленски, Бобовешевски, Троянски, спорадично — в Тихонравовски, Протопопински и др.) се дължи на силното влияние на среднобългарската и Евтимиевата писмена традиция, а що се отнася до буквата ѡ, то нейната употреба се засилва и от черковнославянската книжнина от края на XVII в. нататък. Примери: *вѣрж, женж, спасж, бѣдѣ, мѣжа и др.; твоѡ, чѡдѡ, нѣдѡзѡтъ, тѣѡ и др.*

V. Епентетичното л е почти редовно прокарано в архаичните дамаскини, а в новобългарските е застъпено в по-малка степен: *любѡл, кѡплѡ, корѡбѡл, ѡслабѡнѡ, земѡл и др.*

VI. Употребата на гръцките букви (ξ, ψ, θ) е редовна, като в някои случаи е разширена и за домашни думи. Има преписвачи на новобългарски дамаскини, които след ξ и ψ изписват съгласната буква с. Примери: *ѡсовнѡсѡ, дѡвѣѡ, Товнѡѡ, Ѳѣѡпнѡстъ и др.*

описание и текст. С., 1971, с. 26—27, 30—32; П. Хр. Илиевски. Кърнински дамаскин..., с. 73, 94—95, 100—101 и др.

⁵⁸ Б. Цонев. Новобългарската писменост..., с. 91.

⁵⁹ Сведенията до минимум илюстративен материал (поради липса на място) е взет от посочените източници за дамаскините в началото на статията.

VII. Спазва се употребата на *ы*, като в новобългарските дамаскини грешките от престараване и неграмотност зачествяват в сравнение с архаичните дамаскини: *тѣхны, сты, ные, оуслысты, мыслѣ* и т. н.

VIII. Използуването на десетичното и осмично *н* и на ижица в практиката на българските дамаскинари до голяма степен се покрива с Евтимиево-ресавския правопис. Примери: *плѣннѣхѣ, нмаѣхѣ, намѣрн, сыромашѣ, тѣе, еллін'скы, хрѣсопаторѣ, левѣтъ, еврѣе, еврѣстатѣн* и т. н.

IX. В съгласие с Евтимиево-ресавския правопис е и употребата на широко *е*, йотувано *ѣ*, тясно *е*. Не липсват отклонения, дължащи се на по-слаба грамотност. Най-редовна е употребата на *ѣ* при групите *-лѣ* и *-нѣ*. Примери: *землѣ, че ѣ, нѣго, еднѣ, векѣ, ес'мѣ, есенѣ, дѣто тѣ* и др.

X. Буквата *ѣ* се запазва на етимологическото си място: *вѣрѣватѣ, грѣхѣ, вндѣль* и т. н.

XI. По отношение употребата на широко *о*, тясно *о* омега-видно *о* (или омега), очно *Ѡ* и двойно *о* (*oo*) архаичните и новобългарските дамаскини също следват Евтимиево-ресавския правопис, като употребата на омега-видно *о* е твърде разширена. Лигатурата *ѡ* е в постоянна употреба. Примери: *Оставнѣхѣ, Ѡнѣ, мнѡго, бѡгѣ, нарнѣцѣхѡмѣ, Гевѡргѣ, дѣкѡнѣ, пѣлагѡнѣ, Ѡко, Ѡчн, ѡмнѣ, прѡорѡкъ, бѡгоѡвѣ, поѡбѣе, лѣѡѡвѣ* и др.

XII и XIII. По отношение на писането на буквите *ѧ* и *Ѩ*, а така също и на *Ѡ* и *ѡ* може да се каже, че в едни дамаскини (новобългарски) има отслабване на употребата на *ѧ*, а в други — засилване на употребата на *ѡ*, за което могат да повлияят и диалектни езикови особености. Архаичните дамаскини са по-близо до Евтимиево-ресавския правопис, но трябва да признаем, че и там не е достатъчно изяснена регламентацията за употребата на *ѧ* и *ѡ*.

XIV. По-типична за дамаскините е употребата на групите *рѣ* и *лѣ*.

В новобългарските дамаскини се откриват и някои новости, като появата на графемата *ѣ* за звук [дж], *ѣ*, разделянето по фонетичен принцип (*дандѣтъ*) и др. Все пак най-типично си остава прилагането на Евтимиевите правописни принципи в архаичните и новобългарските дамаскини, както и на ресавската особеност — замяната на *ж* и *л* с *Ѡ* и *ѡ*. Филологическите възгледи на българските дамаскинари се оформят под прякото влияние на среднобългарската ръкописна традиция. Само така може да се обясни тяхната езикова грамотност и забележителен филологически усет.

Отражението на Евтимиевата правописна реформа в българските езикови паметници от XV—XVII в. потвърждава и прибавя нови аргументи в полза на тезата за непрекъснатостта на българската книжовна традиция.